

MARTIN LIZOŇ

 <https://orcid.org/0000-0001-7285-007X>

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Slovakia

Ekológia kultúry a ekológia prírody v románe Andreja Bitova *Puškinov dom*

Cultural Ecology and Natural Environment Ecology in the Andrei Bitov's Novel *Pushkin House*

Abstract: The paper analyses a chapter called *Father's Father* from the Andrei Bitov's novel *Pushkin House* – an example of ecological discourse in Russian fiction literature. The provided literary analysis of the fictional text serves as a basis for pedagogical text interpretation useful in the literary courses. Ecological problems presented in the novel are evaluated as resulting from social changes that took place after the establishment of the Soviet power. The novel juxtaposes natural ecology and cultural ecology as both result from consumer (uncritical, exploiting) attitude towards nature/culture and (un)conscious effort to eliminate natural hierarchy. The paper interprets the text by decoding its individual elements on the intertextual and metatextual levels. It also analyses selected elements of the text poetics, including the chronotope of the text, and decodes the typology of characters and its meaning.

Keywords: ecology, generation, generational conflict, hierarchy, consumer, culture, literature, museum, technological progress, environmental education

Ekologia kulturowa i ekologia środowiska naturalnego w powieści Andrieja Bitowa *Puškinskij dom*

Abstrakt: W artykule analizie poddano fragment powieści Andrieja Bitowa *Puškinskij dom* [Dom Puszkina] (rozdział *Otec otca* [Ojciec ojca]) jako przykład fikcyjnej narracji w obrębie dyskursu ekologicznego w literaturze rosyjskiej. Podstawę pedagogicznej interpretacji tekstu stanowi analiza literacka utworu Bitowa, którą autor artykułu poleca do wykorzystania na zajęciach/seminariach z literatury. Przedstawione w powieści Bitowa problemy ekologiczne oceniane są jako skutki zmian społecznych spowodowanych przez władzę radziecką. W powieści ukazane są analogie między ekologią środowiska naturalnego a ekologią kulturową, gdyż wspólnym mianownikiem obu jest konsumpcyjny (bezkrytyczny, wyzyskujący) stosunek do przyrody/kultury oraz (nie)świadome dążenie do likwidacji naturalnej hierarchii. Interpretację tekstu oparto na dekodowaniu jego poszczególnych elementów na poziomie intertekstualnym i metatekstowym oraz analizie wybranych elementów poetyki tekstu. Starano się

zrozumieť špecifiku chronotopu vybraného fragmentu badaného textu i pryczyny takieho wyboru, a także zdekodować znaczenia typologii postaci.

Słowa kluczowe: ekologia, pokolenie, konflikt pokoleń, hierarchia, konsument, kultura, literatura, muzeum, postęp techniczny, edukacja środowiskowa

Je to radost žít v takovém světě, kde všechno vypadá tak úhledně... (Bitov, 2014: 91)

Puškinov dom Andreja Bitova je literárnymi vedcami interpretovaný ako intelektuálny, kulturologický, literárnoviedný román, jedno z kľúčových diel ruskej postmodernej (Lejderman, Lipoveckij, 2003: 381), nad ktorým Bitov pracoval niekoľko rokov.

„Bezprostredným impulzom k napísaniu románu *Puškinov dom* bolo rozčarovanie vyvolané koncom ‚odmäku‘, nárastom obmedzení a represii“ (Skoropanová, 2001: 115)¹. Tieto impulzy/faktory sa prirodzene pretavili aj do obsahu diela, do autorom modelovanej predstavy o sovietskej realite. Prvá verzia románu vznikala v rozpätí niekoľkých rokov (1964–1971), k textu sa však opätovne vracal, vnášal do neho početné korektúry. Posledná verzia románu bola dokončená v roku 1990. Hoci téme ekológie je v románe venovaný relatívne malý priestor, rozhodne nie je v kontexte diela zanedbateľná, rovnako ako nie je marginálnou v tvorbe Bitova vo všeobecnosti. Román *Puškinov dom* je jedným z prvých dotykov autora s témou ekológie, ktorá má zohrať v jeho nasledujúcich dielach významnú úlohu. Je jednou z kľúčových v jeho antipastorálnom texte *Zapovednik* – scenári k filmu *V četverg i bolše nikogda* a dominuje v románe-trilógii *Oglašonnyje*. Vo filmovom scenári *Zapovednik* vidí Bitov príčiny problematického, egoistického vzťahu človeka k prírode ako dôsledok zlyhania jednotlivca. Podľa Zapesockej sa vo filme *V četvrg i bolše nikogda* „prvúkrát v sovietskej a možno dokonca svetovej kinematografii tak úzko prepája ekológia prírody a ekológia duše“ (Zapesockaja, 2006). V zdanlivo jednoduchom vystavanom sujete *Zapovednika*, sa príchod syna na izolovaný ostrov (chránenú zónu) k jemu blízkym ľuďom končí „nielen krachom medziludských vzťahov, ale aj narušením krehkej rovnováhy prírody“ (Lizoň, 2015: 203). V *Oglašonnych*, diele, ktoré je často označované ako prvý ekologický román v ruskej literatúre, prenáša Bitov pozornosť z jednotlivca na celú ľudskú populáciu. Planéta Zem je v trilógii

chápaná ako homogénny systém. Bitov tvrdí, že človek v dôsledku technického rozvoja rozšíril svoju územnú ekologickú niku, habitat na celú planétu a vytlačá tak iné biologické druhy. Svojou „imperialistickou“ pozíciou tak

¹ Ak nie je uvedené inak, preklady úryvkov do slovenčiny – M.L.

narušil rovnováhu v prírode. Ekologické povedomie, ktoré znamená neničenie iných organizmov, nenásilné pretváranie sveta, obnovu narušeného ekosystému planéty, zosúladenie potrieb ľudstva s možnosťami biosféry, to všetko, ako verí autor, umožní ľudstvu prechod k panekologickému modelu existencie (Tymieniecka-Suchanek, 2013: 330).

Téma ekológie a spôsoby jej fikcionalizácie prechádzajú v tvorbe Bitova vývojom, nemenným však zostáva jej chápanie ako komplexu zložitých vzťahov medzi elementmi a aktérmi určitého systému. Platí to aj pre ekológiu prírody a ekológiu kultúry. Principiálnou otázkou, ktorú si Bitov v *Puškinovom dome* kladie pri skúmaní týchto dvoch systémov je vzťah človeka a prírody, resp. človeka a kultúry, jeho pozícia a úloha v týchto systémoch. Ako uvádza Ellen Chances, Bitova zaujíma „ako je človek schopný zaradiť sa do kontextu prírody? [...] Ako sa dokáže človek začleniť do biologického, umeleckého a duchovného ‚ekosystému‘ života“ (Chances, 2007). V oboch systémoch, prírodnom aj kultúrnom Bitov fixuje a kriticky hodnotí násilie a využívanie/zneužívanie kultúry a prírody, pretože práve tieto dva prístupy sú podľa neho tým prejavom človeka k nim, ktorý tieto systémy ohrozuje.

Puškinov dom nie je len dôležitou etapou vo vývine tvorby Bitova, téma ekológie, vzťahu človeka k prírode, k prírodným zdrojom sú v románe predovšetkým nástrojom hodnotenia stavu sovietskej spoločnosti, nástrojom umožňujúcim interpretovať jej vzťah ku kultúre. Tá je v *Puškinovom dome* prezentovaná ako súbor umeleckých artefaktov, kultúrneho, umeleckého kapitálu, ktorý je, podobne ako prírodné zdroje, ľudstvom vykrádaný.

Kapitola *Otec otca*, okrem toho, že je prirodzenou súčasťou románovej štruktúry, je zároveň samostatným, plnohodnotným dielom s veľmi špecifickou kompozíciou, ktorá je, napokon, typická pre celý román *Puškinov dom*. Potvrdzujú to aj slová Viačeslava Kuricyna: „*Puškinov dom* sa vyznačuje vnútornou jednotou, celostnosťou, proporcionalitou, ale takmer každá z jeho častí predstavuje samostatné, uzavreté dielo (poviedka, esej, článok...)“ (Kuricyn – ref. na: Skoropanova, 2001: 125).

Vybraná časť románu je príbehom prvého a posledného stretnutia Leva Odojevceva, hlavného hrdinu románu, so starým otcom, Modestom Platonovičom, ktorý je po mnohých rokoch prežitých v gulagu rehabilitovaný a je mu povolený návrat do Moskvy. Pre Leva, ktorý pozná Modesta Platonoviča skoro výhradne len z čítania jeho vedeckých prác (Modest Platonovič bol pred zatknutím významným lingvistom), to má byť stretnutie učiteľa a žiaka, stretnutie kolegov. Lev si projektuje ich budúci vzťah, na Modesta Platonoviča prenáša obraz rodinného priateľa, aristokratického uja Mítu (uja Dickensa). Vyfabulovaný obraz však nezodpovedá skutočnému Modestovi Platonovičovi, starému, neprívetivému človeku, ktorý

svoje neprijatie životného osudu (oslobodenie vníma ako degradáciu, priznanie jeho zbytočnosti) utápa v alkohole. Ich stretnutie sa stáva konfliktom generácií, stretom duchovnej aristokracie s produktom socialistickej prevýchovy človeka, s generáciou, v ktorej bola násilne odstránená prirodzená spoločenská hierarchia.

Autor aj Modest Platonovič vystavujú Leva mnohým skúškam, starý otec je jeho nemilosrdným kritikom. Už cesta k nemu sa stáva pre Leva výzvou. Proti Levovi stojí priestor (ocitať sa v neznámom svete na okraji mesta) aj čas. Lev sa v novej moskovskej štvrti ocitol priskoro, a pretože na stretnutie chcel prísť presne v dohodnutom čase, poriadne premrzol. Po príchode stretáva hneď dvoch starých mužov, ani jeden z nich sa však k nemu nepriznáva. V Levovej vyfabulovanej predstave o starom otcovi-intelektuálovi, o priateľstve kolegov sa hneď na začiatku objavuje trhlina.

Kritika Modesta Platonoviča je realizovaná predovšetkým v dlhom monológu, ktorý tvorí, okrem iného, aj príbeh ekológie prírody a ekológie kultúry. Impulzom k monológu sú „prorocké“ verše Rudika, ktoré sú v ponímaní Modesta Platonoviča naivnou, nepodloženou realizáciou vlastných prianí (Rudik, hoci by sa mohlo zdať, že je blízky dvom starcom, je svojím vnímaním sveta podobný Levovi). Rudikova vízia budúcnosti, ktorá je pred čitateľom skrytá, vedie Modesta Platonoviča k úvahám o vzťahu sociálnej hierarchie a kultúry. Nevyhnutnou súčasťou tohoto vzťahu je však aj iný vzťah – vzťah človeka k prírode, platforme, nevyhnutnom predpoklade existencie kultúry.

Apokalyptická vízia dôsledkov vzťahu človeka k prírode a kultúre, ktorú kreslí Modest Platonovič, je podľa neho dôsledkom neschopnosti sovietskeho človeka existovať mimo vyfabrikovaného obrazu reality. Simulácia reality, naučené formy správania, existencia v hraniciach povoleného sú v podaní Modesta Platonoviča základnou príčinou neschopnosti konfrontovať sa so skutočným stavom prírody a kultúry. Z jeho pohľadu je to práve simulácia reality – produkt socializmu stierajúceho (aspoň deklaratívne) triedne a spoločenské rozdiely, ktorá nahrádza realitu jej deformovaným odrazom, formujúcim konzumný, nekritický vzťah jednotlivca a spoločnosti k prírode a kultúre. Lev je jedným z produktov tejto spoločnosti. Samolúby, neschopný existovať mimo muzeálneho, simulovaného priestoru, neschopný reakcie na nečakané, nepredvídateľné. Dlhý monológ Modesta Platonoviča definitívne rozbíja Levove očakávania. Lev nielenže nie je kolegom svojho starého otca, nie je v jeho očiach ani len inteligentom, presnejšie, je dokonalým príkladom tzv. sovietskej inteligencie. Lev neprijíma lekciu Modesta Platonoviča, nenaplnená predstava o stretnutí ho vedie k odmietnutiu starého otca. Simulácia víťazí nad realitou. Lev, neschopný prijať kritiku, zostáva konzumentom vlastných (režimom povolených) predstáv o svete a sebe samom.

Kompozícia kapitoly *Otec otca* umožňuje niekoľko rôznych prístupov jej analýzy. Ak sú predmetom analýzy príčiny zlyhania hlavného hrdinu a krach jeho očakávaní,

stáva sa téma ekológie len jedným z príkladov jeho zlyhaní, prostriedkom charakteristiky jeho generácie. Ak je predmetom analýzy fikcionalizácia vzťahu človeka a prírody, človeka a kultúry, príbeh hlavného hrdinu sa stáva súčasťou výrazne širšieho historického a spoločenského priestoru. Tieto dva prístupy si však neodporujú, dokazujú závislosť individuálneho konania od kolektívneho (ne)vedomia, ktoré sa realizujú vo vzťahu jednotlivca a spoločnosti ku kultúre a prírode.

Ako tvrdí Viktor Čalmajev, pre „*Puškinov dom* je typický zložito organizovaný hudobný rytmus, hromadenie, kríženie, rozbiehanie hlavných tém-motívov, včlenenie „páuz“ (Čalmajev – ref. na: Skoropanova, 2001: 118). Toto tvrdenie platí aj pre kapitolu *Otec otca*. V rámci kompozície tejto kapitoly možno určiť prológ, expozíciu, zauzlenie, kulmináciu, rozuzlenie, epilóg, zároveň však možno v texte vyčleniť aj ďalšie sujetové línie, pri ktorých sa dajú rovnako dobre definovať spomenuté kompozičné prvky. Názorným príkladom je monológ Modesta Platonoviča, ktorý narúša časovú os textu a tvorí samostatnú dejovú líniu (rámcová alebo prstencová kompozícia – Harpáň, 2004: 207). Aj samotný monológ však obsahuje niekoľko príbehov, z ktorých nosnými sú najmä príbehy ekológie prírody a ekológie kultúry.

V kompozícii kapitoly, v spôsobe vkladania, kríženia, množenia dejových línií nie je ťažké odhaliť intenciu autora, veľmi dôsledné a premyslené opakovanie základnej idey – problému simulácie reality, ktorá je vlastná nielen pre skúmanú kapitolu, ale pre celý román. Podľa Marka Lipoveckého je román Bitova „venovaný fenoménu simulácie reality. Simulácia je v ňom prezentovaná ako zákon totalitnej doby“ (Lipoveckij – ref. na: Skoropanova, 2001: 120). Jej dôsledky sú podľa Bitova fatálne pre jednotlivca, spoločnosť, kultúru a v neposlednom rade pre prírodu.

V kapitole *Otec otca* je problém simulácie reality realizovaný na kontraste dvoch hlavných postáv – Leva Odojevceva a Modesta Platonoviča, jeho starého otca. Ako tvrdí Viačeslav Kuricyn,

Odojevcev starší je Bitovom prezentovaný ako silná, vnútorne nezávislá osobnosť. Je jedným z tých, kto nesie na svojich pleciach kultúru, chráni ju pred zánikom a odumieraním, pohybuje sa po nevyšliapaných duchovných cestách. Samostatnosť, netriviálnosť, odvaha mysle tvoria jeho hlavné čaro. Konflikt vedca s novým režimom je konfliktom výnimočného človeka s mocou nevedomosti, ortodoxie, despotizmu, bojom za slobodu a kultúru (Kuricyn – ref. na: Skoropanova, 2001: 136).

Jeho obraz sa

bezprostredne spája s problémom „simulakra“ kultúry. Tento problém možno charakterizovať ako protiklad. V jeho obraze sa [...] materializuje tá poloha

autorského vedomia, ktorej v opozícii ku kreatívnej aktivite stojí simulatívna náhrada života realizovaná v obraze Leva (Abaganova, 2013: 112).

Podľa O.A. Abaganovej autor Leva

zobrazuje ako dezorientovaného človeka, ktorý sa narodil a bol vychovaný v období rozkvetu totalitarizmu. Namiesto citov má predstavu o citoch, namiesto rozumu – vzdelanie, namiesto hľadania významov – konzumáciu hotových, skostnatených významov (Abaganova, 2013: 114).

Ako tvrdí Mark Amusin, „postavy románu, predovšetkým však Lev, žijú v meste-múzeu, v ktorom obrovské kultúrne hodnoty nahromadené za dve storočia ležia nevyužitú, nijako nesúvisia s každodenným životom súčasných obyvateľov mesta“ (Amusin, 2012). Muzeálna existencia mesta, vnímanie kultúry ako niečoho raz a navždy daného a z toho vyplývajúci nezaujem o jej (re)interpretáciu je spôsobom zániku, smrti kultúry. Podobným je, podľa Modesta Platonoviča, aj vnímanie prírody. Rovnako ako kultúra, aj príroda je v ponímaní generácie Leva Odojevceva danosťou, večnou, nevyčerpatelnou entitou, vzťah ku ktorej nie je potrebné prehodnocovať a možno ju donekonečna konzumovať.

Analýza a interpretácia skúmaného textu predpokladá riešenie niekoľkých rámcových problémov:

1. Kompozícia kapitoly *Otec otca* a pozícia ekologického diskurzu v nej.
2. Chronotop – priestor a čas ako dôležité sémantické prvky textu.
3. Typológia a charakteristika postáv (konflikt generácií a kultúr – spoločenských zriadení).
4. Vzťah jednotlivca (spoločnosti) a reality, generačné rozdiely v ponímaní reality.
5. Človek a príroda, človek a kultúra.
6. Príbeh Leva ako metonymia vzťahu spoločnosti a prírody/kultúry.

Zjednodušene povedané, riešenie týchto rámcových tém umožňuje pochopiť, zhodnotiť (prijatť alebo odmietnuť) charakter vzťahu hlavnej postavy románu a jeho starého otca; pomenovať príčiny krachu očakávaní hlavnej postavy a vidieť súvislosť tejto prehry so špecifickými znakmi jeho generácie, ale najmä pochopiť dôsledky formovania sovietskeho človeka (generácie) na vzťah k prírode a kultúre; pomenovať a hodnotiť autorom modelovanú budúcnosť prírodného a kultúrneho sveta.

Na základe týchto rámcových problémov možno koncipovať systém otázok a úloh, ktoré majú viesť k pochopeniu a samostatnej interpretácii textu. Práca na hodine/seminári sa tak môže/má stať konfrontáciou interpretácií, videnia a ponímania textu samotnými študentmi.

Kompozícia

1. Pokúste sa v kompozícii kapitoly *Otec otca* určiť prológ, expozíciu, zauzlenie, kulmináciu, rozuzlenie a epilóg.
2. Nájdite v štruktúre kapitoly ďalšie dejové línie (príbehy) zakomponované do základnej dejovej línie kapitoly. Je pri nich možné určiť kompozičné elementy? Ak áno, demonštrujte na konkrétnom príklade.

Chronotop – priestor a čas

1. Akú úlohu v kontexte kapitoly zohráva priestor (cudzie, neznáme územie Moskvy)? Pomôcť Vám môže pasáž z textu:

Dědeček dostal byt v nové čtvrti, kde stály nejmodernější domy... Ljova v těch končinách nikdy nebyl. S překvapením se přistihl při myšlence, že za celý svůj život ani jednou nevytáhl paty ze starého města, žil v tomto muzeu, ani jedna jeho běžná trasa nevedla za hranice těch muzeálních ulic-chodeb a sálů-náměstí... (Bitov, 2014: 66).

Prečo Bitov akcentuje slovo múzeum? Prečo ho stavia do kontrastu s novou štvrťou, v ktorej býva Modest Platonovič?

2. Rovnako ako priestor, aj čas zohráva v stretnutí Leva so starým otcom dôležitú úlohu. Prečo Modest Platonovič v súvislosti s časom (čakaním Leva na dohodnutý čas stretnutia) hovorí o otroctve? O koho otroctvo ide? V koho zajatí sa mal podľa Modesta Platonoviča Lev ocitnúť? („Jaká představa tě nutila mrznout? Hypnóza práce hodinového strojku? Radost z překrytí hodinových ručiček? Jací jsou vás všech otroci!“ – Bitov, 2014: 75).
3. Okrem reálneho času, v ktorom sa odvíja základná dejová línia, sú v kapitole predstavené aj iné časové roviny. Aké? Aká je ich úloha v texte?

Typológia postáv

1. Ako si Lev predstavoval svojho starého otca? Akým bol v jeho predstavách ich vzájomný vzťah? O čo sa pri týchto predstavách Lev opieral?
2. Na základe ukážky sa pokúste vysvetliť nesúlady predstavy a skutočného obrazu starého otca:

...Otvorelo mu nejaké neznáme individuum a poďívalo se na něj lhostejně jako na cizího. Co když... Ljovu z té myšlenky zamrazilo. To nemůže být on – je tak jiný... Ta oholená lebka, vaťák, neurčitý věk mezi padesátkou a stovkou a hlavně – ten brunátný, štetinatý, strnulý obličej ohromující svou neoduševnělostí... (Bitov, 2014: 68).

3. Čo si myslíte, prečo sa Modest Platonovič na začiatku stretnutia s Levom tak kruto pohrával? Ako prijal Lev túto skúšku? Pomôžte si úryvkom:

[...] v pokoji seděl další stařec. Pozorně (Ljovovi se zdálo, že ‚laskavě‘) vzhledl k příchozím. Vypadal trochu inteligentněji, víc se podobal strýčku Mítovi (Ljova měl tedy pravdu s těmi záměnami) – nadšení se v něm znovu zmáhalo (Bitov, 2014: 69).

A tiež:

Tak pod zkoumavou ‚upřímností‘ pohledů, za účastného mlčení, všechny vyzýval, aby ho měli rádi, dříve než mu bylo dáno pochopit, že zkoumavost byla zkoumavostí a mlčení mlčením... (Bitov, 2014: 74)

– alebo:

„Co se díváš jako pes do jeho psích očí?“ vybuchl. „Proč myslíš, že má tak zvláštní pohled? Tobě se hned úslužně nabídne verze vhodná pro cit, hned vidíš vznik toho pohledu v následcích, které jsou teď pro tebe příznivé, právě že v následcích“ (Bitov, 2014: 75).

4. V čom podľa Vás spočívala podstata konfliktu starého otca a Leva?
5. O Modestovi Platonovičovi vypovedá predovšetkým jeho monológ, jeho kritika Leva a jeho generácie, v ktorej sú obsiahnuté kľúčové, preňho nedotknuteľné hodnoty. Pokúste sa o charakteristiku tejto postavy.

Jednotlivec/spoločnosť a realita

1. Ako rozumiete slovám Modesta Platonoviča o generácii jeho vnuka? „I kdyby vás od toho kůlu odvázali, budete chtít zpátky, bez obojku by vás záblo za krkem...?“ (Bitov, 2014: 89).
2. Čo o vzťahu jednotlivca/spoločnosti vypovedajú slová Modesta Platonoviča, obsiahnuté v nasledujúcom úryvku?

Za nic na světě nechce být takový blázen jako já, nechce nechápat – aby nebyl horší než jiní! A tak bude balit pojmy do nesmyslných slov, až je celé zavalí, aby je nebylo vidět, na každý jev hodí potrhanou síť slov, jakžtak ho zakryje – a to je v pořádku, má ho chycený... Tihleti lidé hrozně rádi vysvětlují, jak tenhle svět pochopili a zhodnotili: jak je to všechno pěkné, jasné a uspořádané! (Bitov, 2014: 91).

3. Ako by bolo možné definovať vzťah Modesta Platonoviča k realite? Čo o ňom hovorí tento úryvok?

Onehdy jdu domů a uprostřed pláně někdo stojí – stojí a stojí pronic zanic. Vedle je sloup, na sloupu se ve větru klátí tabulka. Široko daleko není nic a nikdo. „Víte určitě, že přijede?“ Ptám se ho. „Kdo?“ lekl se ten člověk. „No, to, na co čekáte“, povídám. „Jak to myslíte?“ Koukal na mně jak na blázna, to se ví, na copak tu může čekat? „Autobus“, napověděl jsem mu, „víte určitě, že přijede?“ „Aha“, uklidnil se, protože si to vyložil po svém. Bůhvíproč se dívá na hodinky místo na silnici a povídá: „Proč by nepřijel? Za pět minut tady bude“. „Ale proč jste si tak jistý, že přijede!“ naléhal jsem. „Víš co, dědo“, řekl, „seš nalitej, tak odprejskni. Že se nestydíš, v tvém věku, a obtěžovat lidi“. Ještě byl slušný, nevztekal se, mohl mě taky zmlátit při té své sebejistotě... Tak vidíte, já jsem neztratil schopnost žasnout nad světem nebo se mu tiše divit – ale je to takový blaživý údiv, zbožný, zdravý, výživný... z čeho se ale jednou zblázním, je to, jak všichni berou všechno jako přirozené, samozřejmé v tomhle životě... (Bitov, 2014: 92–93).

Človek a príroda/človek a kultúra

1. Ako vo vzťahu človeka a prírody Modest Platonovič vníma sociálnu nerovnosť? Pomôžte si nasledujúcim úryvkom.

Lidstvo se zrodilo chudé a nepatrné počtem. Tak se zapsalo do uzavřeného kruhu přírody a bytí. [...] Lidstvo bylo chudé, živilo se prací a nešťouralo se v kopuli přírody, stálo u jejích dveří skromně a nemyslelo ještě na její vyloupení. Dokázalo s utazeným opaskem dosyta nakrmit pár knížat a kněží, ono jich nebylo tak moc, a tato sociální, nespravedlnost je zanedbatelná, uvážíme-li, že takovou rozmanitost lidstvo nezbytně potřebovalo k vytvoření kultury (Bitov, 2014: 81–82).

2. Uveďte ako chápete úlohu aristokracie vo vzťahu k prírode a kultúre, o ktorej hovorí Modest Platonovič?

Žádná rovnost nepostaví chrámy a paláce, nevymaluje a nevyzdobí je. [...] Kultura potřebuje základnu, bohatství. Ne pro ukojení umělcových potřeb, ale pro skutečnou poptávku. [...] Jenom díky sociální nerovnosti mělo lidstvo nějaký smysl a možnost existence. Hospodárnost lidské kultury, s podmínkou její vysoké úrovně, je totiž stejně podivuhodná jako hospodárnost přírodních procesů v kolotoči bytí. Je skoro stejná. Říkám skoro, protože příroda předčí svým aristokratizmem každou společnost, aspoň tou, rozmanitostí potenciálů nashromážděnou s minimální energií. Přírodu nezajímá rovnost uvnitř jednotlivých druhů ani mezi druhy, zajímá ji účelnost a dokonalost. Před Bohem jsou si všichni rovni, taková rovnost přírodě stačí... (Bitov, 2014: 82–83).

3. Prečo v Modestovi Platonovičovi vyvoláva slovné spojenie „prírodné bohatstvo“ takú nevôľu? („Lidstvo tedy skromně postávalo u dveří takzvané zásobárny přírodních bohatství. Uvědomujete si aroganci toho výrazu „přírodní bohatství“? – Bitov, 2014: 84).
4. V monológu Modesta Platonoviča sa vyskytuje niekoľko metaforických obrazov. Patrí k nim aj obraz dverí. Vysvetlite význam tohoto obrazu. Pomôžte si úryvkom:

Technický pokrok mezitím nenápadně postupoval na úrovni zpřesňování hodinového stroje a přidávání dalšího kolečka ke kladkostroj, co století, to

jedno kolečko... až se dostal k výrobě nikoli dokonalejších, nýbrž těžších šperháků, nástrojů na páčení a rabování. Museli se nějak použít, a tak jimi vypáčili dveře přírody. Neotevřeli, neobjevili její tajnou skrýš, aby do ní vešli, ale vylomili dveře, protože nevěděli, na kterou stranu se otevírají... (Bitov, 2014: 84).

5. Ako Modest Platonovič vysvetľuje úlohu pokroku? („Říká se, že lidstvo vstoupilo na cestu pokroku, ale ono ustoupilo ze své cesty“ (Bitov, 2014: 84)).
6. O akom vzťahu človeka a prírody vypovedá porovnanie s postavou Ali-babu: „Ali Baba, který zahazuje měďáky, protože našel truhlu se stříbrem, aby potom zahazoval stříbro kvůli zlatu a zlato kvůli briliantům...“ (Bitov, 2014: 84)?
7. Vízia dôsledkov ľudského konania pre planétu, ale aj samotného človeka je v monológu podaná metaforicky:

A pružina už se znova nesmrští, zůstane natažená, bude z ní zas jenom drát a ten praskne – příroda se shrne jako spadlá punčocha, ale ten pád nebude tak pozvolný, jako byl vzestup – stane se to naráz a vmžiku, vypaříme se jako obláček, po celém progresivním světě zůstane jen škaredá lysina, z které náhle strhli paruku pro veřejnou ostudu (Bitov, 2014: 85).

V čom vidí Modest Platonovič príčinu takéhoto konca?

8. V čom vidí Modest Platonovič paralelu medzi vzťahom človeka k prírode a vzťahom človeka ku kultúre? Pomôžte si úryvkom:

Rozjedete liberální fabriku na odhalování nepravdivých pojmů v zájmu těch vytoužených ‚pravdivých‘, co jsou teď ještě jakoby zakázané. Ale uběhne jen několik let a proderete se i k nim, k těm, co se vám dneska zdají pravdivé, a ty vás brzy zklamou, protože před ty pojmy, před jejich možností zatím pronikne přízrak pokroku v kultuře, toho konzumního a netvůrčího vztahu k duchovním pojmům a hodnotám... (Bitov, 2014: 87).

9. Čo sa podľa Modesta Platonoviča pod pojmom progres skrýva za vzťahom človeka a kultúry?

Lev ako metonymia vzťahu človeka a prírody/kultúry

1. V čom je zlyhanie Leva, nenaplnenie jeho predstáv totožné s víziou budúcnosti planéty, o ktorej hovorí Modest Platonovič?
2. Ako vo vzťahu k Levovi rozumiete nasledujúcim slovám Modesta Platonoviča?

Moudrost je nula. Ano, jenom nula je moudrá. Prázdnota, absence paměti a připravenost, to je věčná schopnost odrážet skutečnost v okamžiku skutečnosti, v bodě její realizace. Moudrost je víc než rozum, než srdce, než nějaké vědomosti a vzdělání... Moudrost je lidová. Moudrost je schopnost dát vzniknout myšlence, která je synchronní s realitou, věrně jí odráží, ale necituje ji, nevzpomíná na ni a nevyrobí ji podle nějakého – třeba dokonalého modelu, nekopíruje ji. Moudrost je vnímání skutečnosti na úrovni poznání (Bitov, 2014: 103).

Ako sa dá toto tvrdenie aplikovať na vzťah k prírode a kultúre?

* * *

Príbeh stretnutia Leva Odojevceva so starým otcom nie je len rámcovou témou, hlavnou dejovou líniou kapitoly, ale spolu s monológom Modesta Platonoviča tvorí jednotný uzavretý celok – jazykom literatúry vyneseny rozsudok nad sovietskou civilizáciou a ňou vnucovanou predstavou o realite, rozsudkom nad nekritickým a konzumným vzťahom k prírode a ku kultúre.

Hoci Bitov vzťah prírody a človeka situuje do konkrétnej doby a priestoru a zdôvodňuje ho charakterom socialistickej spoločnosti (nahrádzaním reality jej simuláciou), sú jeho závery, vízie budúcnosti vzťahu človeka a prírody/kultúry dobre aplikovateľné na akúkoľvek konzumnú spoločnosť. Ekológia prírody je v románe vnímaná ako analógia ekológie kultúry, pretože spoločným menovateľom oboch sú konzumný (nekritický, koristnícky) vzťah k prírode/kultúre a snaha o odstránenie prirodzenej prírodnej a spoločenskej (kultúrnej) hierarchie.

Asi nie je potrebné zdôrazňovať aktuálnosť nahrádzania reality jej simuláciou v súčasnom Rusku. Vykrádanie slov, pojmov, textov sa nedeje ako činnosť slobodného ducha, ale ako dôsledok režimom/štátom povoleného či prikázaného konania, t. j. ako dôsledok existencie v simulovanej realite. Výsledkom takejto existencie je absolútna odovzdanosť, neschopnosť samostatne, spontánne konať, neschopnosť konfrontovať sa s realitou. Tá je vnímaná ako hrozba a možno práve preto sa často

stáva impulzom k agresii. Ekológia prírody a ekológia kultúry sú spojené nádoby, pričom podoba vzťahu k prírode zrkadlí charakter (ne)kultúry spoločnosti. Alexander Etkind, historik, kulturológ, literárny vedec, profesor na Stredoeurópskej univerzite vo Viedni sa v rozhovore pre Radio Svoboda na margo súčasného Ruska vyjadril:

Ludstvo dnes trápia zásadné problémy, ktoré všetci dobre poznáme: globálne otepľovanie, pandémie, dekarbonizácia, vo všeobecnosti prechod civilizácie na celkom iné základy. Pre Rusko v podobe, do akej sa sformovalo za posledných 30 rokov postsovietskej vlády, je globálna súčasnosť hrozbou. Rusko sa vyvíjalo celkom opačným smerom. Rusko síce hovorilo tie správne slová o klíme, o ekológii, o udržateľnom rozvoji, ale boli to len slová. Predpokladám, že ľudia, ktorí riadili takúto politiku, si mysleli, že celý svet sa len hrá so slovami, ale v skutočnosti budeme naďalej exportovať túto brečku a ako vždy zarábať svoje milióny. V jednej chvíli sa ukázalo, že to nie sú slová, že je to realita (Medvedev, 2022).

Príklady netreba hľadať ďaleko. V moskovskej oblasti, ale aj v samotnej Moskve – vitríne úspechov a moci Ruska, sa ekologické aktivity už dávnejšie stali trňom v oku mocných, ktorých ekonomickým záujmom ekoaktivisti jednoducho prekazajú.

Spaľovňa v Nekrasovke bude postavená, status prírodnej rezervácie Losí ostrov je ohrozený, výstavba na mieste skládky rádioaktívneho odpadu v Moskvoriečí pokračuje (hovorí sa, že za ňu hlasovali aj tzv. mŕtve duše), ekologické asociácie sa v celom Rusku dostali na zoznamy zahraničných agentov, mnohí sú trestne stíhaní, Štátna дума prirovnáva spaľovanie odpadu k jeho recyklácii. Doslova pred niekoľkými dňami sa objavila informácia o výstavbe závodu na výrobu dronov na mieste najväčšieho útulku zvierat v Moskve... (Medvedev, 2022).

Text Andreja Bitova, ktorý vznikol ako reakcia na nekultúrnosť sovietskej spoločnosti a jej odtrhnutosť od reality, sa v kontexte silnejúceho resentimentu dnešného Ruska, jeho neschopnosti či nechoty projektovať víziu budúcnosti stáva opäť výsostne aktuálnym. Bitovovo akcentovanie nevyhnutnosti korelácie medzi kultúrou spoločnosti a jednotlivca a vzťahom k prírode môže byť vhodnou cestou nielen k pochopeniu nedávnej minulosti, ale aj návodom ku kritickému vnímaniu súčasných spoločenských procesov a ich dopadov na prírodný svet.

Literatúra

- Abaganova A.O., 2013, *Modest Odojevcev – geroj-zank romana A. Bitova „Puškinskij dom“*, „Jazyk i kultura“ [Novosibirsk], č. 6, s. 111–116.
- Amusin M., 2012, *Smennyje optiki Andreja Bitova*, „Zvezda“, č. 5, <https://zvezdaspb.ru/index.php?page=8&nput=1834&ysclid=lcnsa2cw7n724348123> [dostup 18.08.2022].
- Bitov A., 2013, *Oglašonnyje. Četvртоje izmerenje*, ACT, Moskva.
- Bitov A., 2014, *Puškinův dům*, Nakladatelství Paseka, Praha.
- Chances È., 2007, „Èkologiá“ čeloveka, „ŽZ. Russkij tolstyj žurnal kak èstetičeskij fenomen“, № 4 (Oktábr’), <https://magazines.gorky.media/october/2007/4/ekologiya-cheloveka.html?ysclid=lkpo0mq2wz703451678> [dostup 03.08.2023].
- Harpán M., 2004, *Teória literatúry*, TIGRA, Bratislava.
- Lejderman N.L., Lipoveckij M.N., 2003, *Sovremennaja russkaja literatura: 1950–1990-e gody: Učebnoje posobie dľa vyssich učebnych zavedenij: V 2 tomach – Tom 2: 1968–1990*, Izdatel’skij centr Akademija, Moskva.
- Lizoň M., 2015, *Pastoralnyje motivy v filme Anatolija Efrosa „V četverg i bolše nikogda“*, in: *Pastoral: metamorfozy ideala i realnosti: sbornik naučnych statej*, ed. E.P. Zykova et al., Izdatel’stvo Čelovek, Moskva, s. 203–214.
- Medvedev S., 2022, „Emu stalo skučno“. Aleksandr Ètkind o tom, kak Putin zapustil mehanizm samouničoženiá, Radio Svoboda, 4.09.2022, <https://www.svoboda.org/a/emu-stalo-skučno-aleksandr-etkind-o-mehanizme-samorazrushiya-putina/32017147.html> [dostup 11.08.2022].
- Skoropanova I., 2001, *Russkaja postmodernistskaja literatura: učebnoje posobie*, 3-e izdanie, Flinta, Nauka, Moskva.
- Tymieniecka-Suchanek J., 2013, *Literatura rosyjska wobec upodmiotowienia zwierząt. W kręgu zagadnień ekofilozoficznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Zapesockaja R., 2006, *Oleg Daľ otkryvajet problemu*, „ŽZ. Russkij tolstyj žurnal kak èstetičeskij fenomen“, <http://magazines.russ.ru/kreschatik/2006/2/za24.html> [dostup 18.08.2022].

Martin Lizoň – doktor nauk humanistycznych w zakresie literaturoznawstwa, docent w Katedrze Języków Słowiańskich na Wydziale Sztuki Uniwersytetu Mateja Bela w Bańskiej Bystrzycy. Prowadzi zajęcia językowe dla studentów w ramach programów studiów język i kultura rosyjska oraz język i literatura rosyjska, a także zajęcia z przedmiotów związanych z jego naukowymi zainteresowaniami: literatura rosyjska XX–XXI wieku, historia Rosji w XX i XXI wieku, Rosja w sztuce filmowej, a także: historia Rosji w sztuce, metodologia pracy ze sztukami wizualnymi, Rosja w kinematografii. W swojej działalności naukowej koncentruje się na badaniu dyskursów totalitarnych jako ważnych czynników kształtowania współ-

czesnej literatury i kultury rosyjskiej, ponadto zajmuje się metodyką kulturoznawczego nauczania języka rosyjskiego i historii Rosji od drugiej połowy XX wieku. W badaniach nad współczesną literaturą rosyjską skupia uwagę na artystycznej interpretacji przemian społeczno-politycznych Rosji, a także na artystycznej i filmowej adaptacji tekstów literackich.

mgr. Martin Lizoň, PhD. – works at the Department of Slavic Languages at the Faculty of Arts of Matej Bel University in Banská Bystrica. He provides linguistic training for students of Russian language and culture and for future teachers of Russian language and culture. He also teaches courses related to his academic research – 20th–21st Century Russian Literature, 20th–21st History of Russia, Russia in Cinematography, History of Russia in Paintings and Visual Arts Methodology. His research focuses on contemporary Russian literature and culture, on methodology of culturally-oriented didactics of Russian language and Russian history of the second half of the 20th century. His literary research deals with literary interpretation of social and political transformations of Russia, but also with film adaptations of literary texts.